

JORGE WAGENSBERG, LA REVELACIÓ DEL MÓN A TRAVÉS DE LES PARAULES

JORGE WAGENSBERG, THE WORLD REVEALED THROUGH WORDS

NOEMÍ MONTETES-MAIRAL Y LABURTA

Universitat de Barcelona

Dept. de Filologia Hispànica, Teoria de la Literatura i Comunicació

Gran Via de les Corts Catalanes, 585, 08007 Barcelona

934035649

noemimontetes@ub.edu

ORCID ID: 0000-0001-8407-6034

Resum

Un dels aspectes més atractius de la figura i de l'obra de Jorge Wagensberg (Barcelona 1948-2018) és el seu caire interdisciplinari, així com la seva capacitat per obrir-se a nous horitzons de coneixement. Aquest article es centra en la vinculació que ell planteja (en un gran nombre dels seus assajos), entre el coneixement que prové de l'àmbit científic, de l'àmbit de l'art i de l'àmbit de la revelació. Tots tres es necessiten, es retroalimenten, es complementen i s'enriqueixen. Ara bé (i això és el més sorprenent venint d'un científic): Wagensberg admet que la ciència presenta limitacions, que l'art arriba més lluny que la ciència, i que el camí místic ho fa encara més enllà que els altres dos. També s'analitza el paper determinant de la literatura i de la poesia com a formes de coneixement de la realitat per a Jorge Wagensberg que presenten característiques amfibies: pròpies tant del món de l'art com de l'àmbit de la revelació. Finalment s'acaba mostrant com Wagensberg va intentar fer el possible per acostar-se a l'expressió literària des de la seva perspectiva científica.

Paraules clau

Jorge Wagensberg, ciència, art, revelació, ciència versus literatura, art versus revelació

Abstract

One of the most appealing aspects of the figure and work of Jorge Wagensberg (Barcelona 1948-2018) is his interdisciplinary nature, as well as his ability to open up to new horizons of knowledge. This article focuses on the link that he suggested (in many of his essays) between the knowledge that comes from science, art and revelation. The three areas need each other, feed off each other, complement and enrich each other. However, (and this

is the most surprising thing coming from a scientist) Wagensberg admits that science has limitations, that art reaches further than science and that the mystical path reaches further than the other two. The article also analyses the crucial role played by literature and poetry as forms of knowing reality that have amphibious features, which are typical of the world of art and the field of revelation. Finally, it ends by showing how Wagensberg tried to do everything he could to draw closer the field of literature from his scientific perspective.

Key Words

Jorge Wagensberg, science, art, revelation, science versus literature, art versus revelation

1. JORGE WAGENSBERG, UNA VIDA EN DEFENSA DEL SABER MESTÍS

Jorge Wagensberg Lubinski (Barcelona, 1948-2018), va ser físic, professor universitari, divulgador científic, fundador i primer director del Museu de la Ciència CosmoCaixa; una persona amb tantes cares, i tan diverses, com difícil de classificar. Fill de jueus polonesos, va ser un científic molt poc ortodox, i un geni en l'àmbit de la divulgació i de la transferència del coneixement.

Ara bé, el que sens dubte ens atrau més de la seva obra i de la seva figura és la seva fam de saber, un anhel entusiasta que sempre va abandonar per a poder entendre millor la realitat que l'envoltava, i sobretot —i en aquest punt, els humanistes el sentim ben a prop—, el fet que acceptés la impossibilitat del coneixement científic per a poder abastar l'extrema complexitat de la realitat. Wagensberg està convençut que hi ha límits que amb la ciència no es poden traspasar, àmbits que només amb la mirada científica mai s'arriben a comprendre. És necessari, doncs, des del seu punt de vista, endinsar-se en els paràmetres de la interdisciplinarietat per a poder entendre-la en la seva totalitat. I per fer-ho, i per després poder-ho comunicar, Jorge Wagensberg reivindica la relació amb el lector de tu a tu, com en una mena de diàleg en què la conversa és el punt clau de la reflexió: per a un mateix, i en

relació amb els altres.¹ Fins a aquest punt Wagensberg no pot concebre el saber científic com una illa, sinó com una xarxa on la idea del pont, de la mà i del pensament oberts, són indestriables.

2. CIÈNCIA, ART I REVELACIÓ

Jorge Wagensberg, científic, es passa la vida estudiant les maneres d'accedir a, repensar-se i investigar allò que és real. I s'adona que amb la ciència no en té prou, que amb la ciència es queda a mig camí. El més sorprenent és que, després de molta recerca, comprova que hi havia una part de la realitat a la qual no es pot accedir únicament mitjançant els procediments científics, però que hom s'hi pot endinsar amb altres mètodes. Mètodes que li permeten anar més enllà, molt més enllà.

Aquest primer camí, aquest mètode, és l'artístic, el literari. Una manera ben diferent de la científica per poder mirar, i aprofundir, en la veritat. Wagensberg, així, considera que «La ciència és una forma de conèixer la realitat. La literatura, també». I continuava, immediatament després: «La ciència és coneixement tan objectiu, intel·ligible i dialèctic com sigui possible. La literatura no té per què ser-ho». (WAGENSBERG 2014: 151, i també a WAGENSBERG 2018: 13, en castellà)

Jorge Wagensberg defensa que la literatura no té per què ser ni objectiva, ni intel·ligible (2018: 13 i s.). Entre d'altres coses, perquè la realitat humana no ho és. Per això ell, que és un científic enamorat de l'art i de la realitat que s'escapa dels esquemes objectius, decideix navegar per l'incert camí que separa, i vincula, l'art, la ciència i la revelació. I el més curiós de tot és que ell, un científic, admet, sense embuts, la incapacitat de la ciència per envolar-se a àmbits de coneixement com ho fan l'art o la revelació, és a dir, fins a un cert punt accepta la inferioritat de la disciplina científica. Així, en un article titulat «Arte versus ciencia», afirmava:

1. «Es pot dir que tot en ciència és conversa. Experimentar o observar és conversar amb la realitat del món [...] La pròpia reflexió no és una altra cosa que conversar amb un mateix [...] Aristòtil ensenyava passejant mentre conversava amb els seus deixebles.» (WAGENSBERG 2011: 8-9)

Conocimiento es la forma que adquiere una idea para sobrevivir al tránsito entre dos mentes. Crear conocimiento es tratar ideas para este viaje. Y, según sea el tratamiento recibido, el conocimiento será ciencia, o será arte, o será revelación [...] El camino a seguir depende en gran parte del *grado de complejidad* involucrado en cada caso [...] Pues bien, la ciencia se ocupa de los niveles más bajos de complejidad [...] Arte es una forma de conocimiento cuyo método se basa en un único principio: *el principio de la comunicabilidad de complejidades ininteligibles*. (WAGENSBERG 2003b: 18-21, la cursiva és de l'autor)

La realitat científica es basa en el principi de la intel·ligibilitat. La de l'art, en la de la imaginació. La de la revelació, finalment, és capaç de veure-hi més lluny, més enllà de les altres dues.

El món de Jorge Wagensberg són tots tres mons, i vol, desitja el millor de cadascun: d'una banda, la certesa objectiva de la realitat empírica. De l'altra, l'univers artístic, creatiu, màgic. Finalment indica que encara s'ha de tenir en compte un tercer àmbit, molt més inabastable: l'espai de la revelació. Tots tres es necessiten, tots tres es retroalimenten, tots tres poden existir perquè els altres dos hi són. Ara bé: sempre s'ha tingut la idea generalitzada que el món de la ciència, de l'art i del misteri són camins paral·lels que no arriben mai a trobar-se. I aquí és on ell dissenteix, on ell busca la quadratura del cercle, i els relaciona entre si. I es pregunta: per què, si la realitat és tan complexa i contradictòria, si és plena de grisos i necessita dels colors que sorgeixen de tots els àmbits, cada realitat funciona pel seu compte, sense buscar-se, ignorant-se?

Wagensberg ho explica amb molta claredat a *Ideas sobre la complejidad del mundo* (1994), posant com a exemple la passió amorosa: la ciència no ens proporciona cap equació per poder entendre aquest sentiment que a tots ens supera. Per tant, com que no hi ha un marc per entendre aquest fenomen des de la ciència, cal aplicar-hi un altre marc, una altra manera d'enfocar i d'entendre el món, i aquest ha de ser necessàriament el que sorgeix de la mirada artística, aquella mirada que busca més enllà de la lògica. Només emprant aquests paràmetres es pot entendre, i es pot explicar, el que és inexplicable per la via de la raó. Perquè l'art arriba a comprendre allò que la raó no percep ni pot concebre.

El prodigi de la passió amorosa només es pot definir fent servir termes com ara meravella, o miracle (que tenen, a més a més, la mateixa arrel etimològica: el verb *mirari*: admirar-se). Però no són termes científics. Per a la ciència, continua Wagensberg, el camí de l'art és l'únic camí factible per entendre una realitat teixida amb components d'inefabilitat. A *Ideas para la imaginación impura. 53 reflexiones en su propia sustancia*, torna a contraposar ciència i art. D'aquest darrer afirma el següent: «El arte es una forma de conocimiento cuyo método se basa en un único principio: el principio de la comunicabilidad de complejidades ininteligibles [...] para un científico, es un extraño milagro, porque [...] es capaz de arrastrar una infinitud» (1999: 90). Poc després afegeix que, davant la ciència, l'art li permet conèixer complexitats superiors (1999: 91).

Ara bé: amb aquesta complexitat artística (com s'ha apuntat unes línies més amunt) no n'hi ha prou per a conèixer el món, la coneixença del que és real va més enllà de la dualitat Ciència-Art. Hi falta el tercer coneixement, el que prové de la revelació, de l'àmbit diví. Un coneixement misteriós que deriva de la intuïció i del sentiment religiós. Aquest darrer és el coneixement il·luminat. Tots tres articulen el coneixement humà. I no n'hi ha cap més (1999: 91-93).

A l'hora de sistematitzar-los, Wagensberg manifesta que el coneixement científic progressa, és un saber lineal. Així ho indica: «La ciencia es una forma de conocimiento en la que la imaginación, representación e interpretación se estimulan, se provocan, se insinúan, se acarician, se golpean, se corrigen, se refutan y se confirman mutua y continuamente. *La ciencia, necesariamente, progresa.*» (1999: 95, la cursiva és de l'autor).

Pel que fa a l'art, només progressa en el sentit que progressen la imaginació i la representació, és a dir, relativament. Ara bé, si ens endinsem en el tercer àmbit del coneixement, aquell en què la imaginació es nodreix de la revelació, aquest no progressa: la representació és sagrada, i per tant, intocable (1999: 95).

A molts dels seus llibres el científic barceloní reflexiona sobre la relació entre els tres àmbits de coneixement de la realitat (vegeu, per exemple, el «Postscriptum. Las tres formas fundamentales del conocimiento», que tanca la segona edició i les següents del volum *Ideas*

sobre la complejidad del mundo, 1994: 161-163). Ara bé, és en un llibre posterior on sintetitza més encertadament la relació entre els tres mitjans de comprensió de la realitat, així com la subordinació de la ciència respecte dels altres dos (ell no ho indica exactament així, però es pot deduir a partir dels seus mateixos raonaments):

La realidad sume al alma en una descomunal soledad [...] *Conocimiento* es la representación (finita) de cualquier realidad (infinita). El conocimiento es siempre una aproximación. Cuando la simplificación es obvia se utiliza el método *científico*, cuando es imposible se acude al método *divino* (en cualquier otro caso intermedio siempre se puede probar con el método *artístico*). (1999: 75, les cursives són de l'autor)

El coneixement sempre és mestís, afirma Jorge WAGENSBERG (2014: 54), i per la mateixa raó ha de ser interdisciplinari. Ara bé, tant la ciència com l'art són coneixements limitats (sí, també l'art: l'art no és una excepció 2014: 46). Només el coneixement revelat és capaç d'anar més enllà dels límits, d'expressar, i abastar, l'inexpressable. Perquè allà on ni tan sols arriba l'art, sí pot arribar-hi el coneixement revelat:

Si la necesidad del arte se puede argumentar en el límite como una consecuencia de la impotencia de la ciencia, la necesidad del conocimiento revelado se puede explicar, también en el límite, como una consecuencia de la impotencia tanto del arte como de la ciencia. ¿Impotencia para qué? Impotencia para comprender, claro [...] después del fracaso de la ciencia y del fracaso del arte [tenemos] el conocimiento revelado [...] El conocimiento revelado no cambia, se acepta tal como viene. La revelación sencillamente ocurre. (2014: 47)

El més sorprenent és que afirmacions com aquestes les fes un no creient, que arribés a conclusions com aquestes algú que es considerava agnòstic, que no creia en déus. Ara bé: Jorge Wagensberg sí que creia en el misteri, en què hi ha un àmbit de la realitat on ni tan sols l'art arriba, i assumeix aquest fet, com a científic, amb profunda humilitat. Sense esmentar cap filòsof, ni cap via de pensament de tipus filosòfic,

Wagensberg fa seves una sèrie d'idees obertes al misteri de l'existència, espiritual i transcendent, però no necessàriament religiosa, en la línia de la *secularitat sagrada* (el terme és de Ramon PANIKKAR, vegeu 1999 i també 2008), defensada per filòsofs i teòlegs com ara André COMPTE-SPONVILLE (2007), Juan de Dios MARTÍN VELASCO (1999), Xavier MELLONI (2011 i 2018), Marià CORBÍ (1996, 2007, 2008), o Amador VEGA (2022).

L'any 2000 l'Editorial Mediterrània va aplegar tot de cartes que s'havien anat creuant intel·lectuals creients convençuts de la seva fe amb d'altres de més (o de molt més) escèptics; cartes públiques aparegudes, inicialment, a la revista *Foc Nou*. Jorge Wagensberg compartí aquesta correspondència oberta als lectors dins l'apartat «Els límits de la ciència» amb David Jou, poeta i catedràtic de física. En aquest duet David Jou, poeta i físic, era el creient fervorós. Wagensberg, en canvi, amic del primer des de la universitat, se situava en una posició molt més incrèdula.² No en va en una de les diverses cartes que s'adrecen, afirma: «Etic convençut que la realitat canvia, per això temo les veritats eternes i innegociables.» (WAGENSBERG 2000: 83)

En la primera missiva que David Jou li adreça al que seria el seu amic durant tants anys, titulada «La curiositat», li comenta:

En moltes ocasions has parlat de tres vies de coneixement: la científica, l'estètica i la religiosa. He sentit profundament l'atractiu i l'eloqüència de totes tres, i no sabria prescindir de l'aportació de cap d'elles [...] altres vegades hom té la impressió que és la ciència qui vol fixar límits al coneixement, tot prenent-se com l'únic mètode legítim, i negant realitat a allò

2. A *Alguns anys després*, el volum on Wagensberg recopila records familiars i personals d'infantesa, joventut i algunes reflexions de caire existencial, el científic explica una anècdota seva quan era petit, a l'escola. Un capellà pretenia obligar els nens a jurar que no havien fet una entremaliadura i, en arribar al petit Jorge, un company li digué al capellà una frase que li quedà gravada a Wagensberg: «Pare, és inútil fer-lo jurar: ell està exempt de Déu.» (2015: 37). Unes línies més tard, en reflexiona al respecte: «Es pot estar exempt de Déu? Algú creu de debò que sóc menys creïble perquè prescindeixo de la religió?» (2015: 38) Sigui com sigui, del que sí que estava convençut Wagensberg era que, al marge de l'opció individual de cadascú, l'ésser humà necessita creure-hi, com li indica al periodista Abel Grau: «En el futuro seguiremos creyendo, porque lo llevamos de fábrica. La psicología del desarrollo, la antropología cognitiva y la neurociencia señalan que evolutivamente estamos programados para creer.» (GRAU 2008)

que no pot ser encabit en el mètode científic. Crec que la ciència no és l'únic camí d'accés al món. Crec que el món és un llibre escrit en diversos alfabet, i no tan sols en l'alfabet matemàtic. (JOU 2000: 63)

La resposta de Wagensberg a Jou (la seva carta porta per títol «La llibertat») està a l'alçada de la seva mirada oberta i interdisciplinària, que reconeix, amb humilitat (com ho faria a tants altres textos), la supeditació del coneixement matemàtic respecte dels altres dos:

A la teva carta cites la meua proposta, que seria massa llarga de desenvolupar aquí, d'acord amb la qual qualsevol coneixement té, en el fons, tres components: ciència, art i mística [...] Hi estic d'acord: no tot és ciència. Encara més. Amb la ciència no n'hi ha prou ni per fer ciència [...] Sempre hi ha art, sempre hi ha revelació en un bon tros de ciència. És la imaginació impura. A mi, com ara a tu, em cal tot per expressar-me. (WAGENSBERG 2000: 67-68)

Tots tres àmbits del coneixement humà necessiten els altres dos.

3. L'EXPRESSIÓ POÈTICA, ENTRE L'ART I LA REVELACIÓ

I la poesia, doncs? On encaixa? La poesia és art, però també és paraula sagrada. Forma part del misteri revelat. Com va deixar escrit Marcelino Menéndez y Pelayo al seu discurs d'ingrés a la RAE el 6 de març de 1881, sobre la *Poesía mística hispánica*, «la poesía mística consiste en darnos un vago sabor de lo infinito» (MENÉNDEZ 1881: 153). Unes pàgines més tard, l'erudit afirmava que «Todos nuestros grandes místicos son poetas, aun escribiendo en prosa» (MENÉNDEZ 1881: 157). Per això la poesia forma part d'aquell àmbit del misteri que combina el geni artístic i el miracle de la paraula revelada. Jorge Wagensberg, que prové de l'entorn científic del coneixement, se n'adona tant de la grandesa del gènere poètic com de la dificultat per a poder abastar aquest espai de revelació. La qual cosa no impedeix que ho intenti una i una altra vegada, al llarg de la seva vida. Així, al volum *Si la natura és la resposta, ¿quina era la pregunta?*, es poden llegir uns quants aforismes que busquen aquesta trobada entre la ci-

ència i la natura excelsa de la poesia. En ells Wagensberg mostra, en diverses ocasions, la proximitat entre ambdues: «El conte és més científic que la novel·la, i el poema més científic que el conte» (2003a: 92), cosa que no impedeix que a continuació insisteixi que «La poesia o és absolutament sublim o no és absolutament res» (2003a: 92). Uns anys més tard, en un altre llibre d'aforismes, reitera: «La ciencia y la poesía subliman la ilusión de todo lenguaje: evocar lo máximo con lo mínimo.» (WAGENSBERG 2012: 117)

Els llibres de Jorge Wagensberg, d'una manera o altra, donen voltes, constantment, a les relacions entre el món científic i el món no científic, entre el món susceptible de ser comprès per la raó i la lògica, i aquell que no pot ser comprès mitjançant aquesta via de cognició. Li interessen aquests dos mons, les relacions entre ells i, especialment, les fronteres entre tots dos. Per això conrea l'aforisme (i per extensió, el microrelat), perquè és un gènere literari que sintetitza les idees amb precisió científica, però emprant recursos propis de la literatura, especialment de l'àmbit poètic, a fi de poder explicar-se amb la màxima exactitud, per bé que fent servir l'enginy, la paradoxa, la ironia, la repetició, les metàfores (que no són sinó recursos propis del món de la lírica). Aquests recursos són elements claus per a poder expressar-se de la manera més idònia, tal com afirma ell mateix: «Tot s'hi val a l'hora de capturar idees, el plaer, la intuïció, l'emoció, la paradoxa, la contradicció, l'analogia, la metàfora...» (2000: 68)

A Jorge Wagensberg el fascina la ciència i la capacitat de sistematització, però també el món de la literatura: la seva capacitat d'expressar el que és inexpressable. Al text introductori de *Yo, lo superfluo y el error* (subtitulat, molt encertadament, *Historias de vida o muerte sobre ciencia o literatura*), aborda la vinculació entre la ciència, l'art, la literatura i el món. Resulta especialment il·luminador quan estudia la relació entre la ciència i la ideologia de científic, contraposant-la a la relació entre l'art (i la literatura) i la ideologia del creador. Així, afirma: «la ciencia tiende a ser una forma de conocimiento elaborado con la mínima ideología posible» (2009: 26). Per contra,

Ni el arte ni la literatura tienen por qué reducir, penalizar o avergonzarse de su ración ideológica. Con frecuencia ocurre todo lo contrario:

el arte y la literatura pueden cantar sin problemas una creencia o una ideología [...] la literatura no tiene reglas ni principios que la regulen [en cambio] el científico llega a comprender la realidad mediante el sacrificio de sus creencias y sentimientos. (2009: 26)

En un altre ordre de coses, la ciència, continua afirmant Wagensberg, «exige la máxima inteligibilidad» (2009: 27). Ben al contrari, la literatura no renuncia a comprendre la realitat, però és conscient de la seva complexitat, i també que els instruments humans mai no arribaran a descriure-la amb tota la seva pluralitat, i fosc. L'art sap que per acostar-s'hi ha de fer-ho endinsant-se en la fosc. L'art arriba allà on la ciència, i la raó, no es poden acostar. A la frase que tanca el capítol «Introducir en literatura lo excluido en ciencia», dins del llibre *Yo, lo superfluo y el error*, Wagensberg es pregunta: «¿puede la literatura tomar el relevo de la ciencia allí donde la ciencia pierde su nombre?» (2009: 62) La resposta arriba cap al final del capítol següent, que molt adequadament es titula «La literatura como la continuación de la comprensión por otros medios. El método del gozo intelectual», i on afirma el següent:

A medida que el objeto de conocimiento aumenta su complejidad, el arte en general, y la literatura en particular, van ganando ventaja sobre la ciencia, no solo en la manera de tratar la inteligibilidad y la universalidad sino en su licencia para tratar todas las emociones y gozos de las que la ciencia, por método, se priva a sí misma en sus resultados finales [...] No hay límites escritos en la literatura. (2009: 85)

Una mica més amunt llegíem que Wagensberg admetia que tant la ciència com l'art tenien límits, no així la revelació. La literatura, doncs, és un terreny amfibi entre aquests dos darrers: pertany al món de l'art, però anhela i pot arribar a plasmar la grandesa del misteri inefable que s'encarna en l'àmbit de la revelació. Per això, com aquest darrer, no té límits.

Encara indica una mica més endavant que «La literatura permite entrar en territorios vedados a la ciencia.» (2009: 85) A més a més, en el seu àmbit la literatura permet que la figura del creador prengui un gran protagonisme, enfront de la del científic: «La ciencia trata de

eliminar el narrador, es decir, trata de que la historia no dependa de quien la cuente. La ciencia sacrifica el científico [...es] un creador marginado, incluso traumatizado». (2009: 86) Ben al contrari, en literatura el narrador no desapareix, és més, té un paper principal, sempre hi és present, fins al punt que se'l col·loca al capdavant, al centre del procés creatiu. (2009: 86)

Hi ha un coneixement que comparteixen l'art, la poesia i la religió, que sorgeix de l'àmbit del que és incognoscible, que busca allò que és il·limitat. El podem qualificar de coneixement, per tant? Buscar-lo, entendre'l, també és fer ciència? Cal afirmar rotundament que sí. És un coneixement molt més intuïtiu, subjectiu i difícil de precisar: és l'àmbit de la creació, del talent, del geni. Un món essencial, sagrat, que no podem mesurar perquè se'ns escapa dels paràmetres de la raó i de la lògica, però que existeix. La realitat seria molt més grisa si no tinguéssim en compte aquest espai abismal i inefable, que és radicalment humà i que, al mateix temps, té l'ambició d'anar molt més enllà de les limitacions humanes. Que aspira al món de la divinitat. Perquè el món de l'art és el món dels déus. Perquè quan fem art ens convertim en déus. Perquè quan gaudim de l'art, la nostra natura, humana, acaba esdevenint divina.

Jorge Wagensberg se sentia profundament fascinat per la manera de comprendre la realitat pròpia de la ciència, de l'art, i de la revelació il·luminada. I també la d'aquell terreny amfibi, el poètic: un espai fronterer entre els dos darrers mètodes de percepció, l'art i la mística. Per això no només va fer ciència, sinó que també va tantejar l'escriptura literària. I ho va fer tant per provar-se a si mateix com per intentar entendre la naturalesa dels tres àmbits de coneixement, però especialment del literari, el qual es troba en un espai fronterer: en aquell territori difús, misteriós, entre la vida i la mort. Així mateix ho explica al final de l'escrit que prologa la compilació de textos (d'un gènere a mig camí entre el microrelat, la prosa poètica i l'assaig narratiu) recollits a *Yo, lo superfluo y el error*:

En el territorio fronterizo entre ciencia y literatura la mente está a la vez fuera para comprender y dentro para ser comprendida. La inteligencia y el conocimiento son dos de los logros de la materia viva para

conseguir la ilusión de todo ser vivo: seguir vivo. Por eso todas las historias son historias donde la muerte está de alguna forma presente. Son historias de muerte. O lo que es lo mismo: son historias de vida. (WAGENSBERG 2009: 95)

Històries de vida i de mort; de ciència, d'art i de literatura. Els textos que Jorge Wagensberg recull en el volum *Yo, lo superfluo y el error*, tan interdisciplinaris com ell mateix, fronterers entre diversos gèneres literaris, també ho són entre la literatura i l'art, i, per tant, entre la vida i la mort, el tema etern sobre el qual graviten totes les investigacions científiques i totes les obres d'art creades per l'ésser humà des de l'inici del temps. Textos que ens mostren les fronteres del nostre món, però sobretot que ens revelen els racons màgics on s'endinsa la poesia, la paraula il·luminada. Perquè allà on la ciència només pot emmudir, l'art s'envola, i la poesia ho il·lumina tot.

En triaré dos, d'aquests textos, per mostrar quina era la mirada de Wagensberg sobre la realitat —necessàriament mestissa: a cavall dels paràmetres de la ciència, l'art i el misteri revelat—, així com la sensibilitat amb la qual la mostrava:

LA LUNA

Recuerda el poeta dos o tres veces en sus versos cómo, durante su niñez, allá en su querida Granada, se inclinaba, hasta perder pie, para ver la luna reflejada en la muy profunda negrura del pozo familiar, y cómo a duras penas vencía el vértigo de dejarse caer para así volar directamente hacia el satélite. ¡Qué peligro! O no. Porque resulta que la Luna nunca pasa por el cenit de Granada. (2009: 205)

LA MUERTE

Nació hace cuatro años y medio. Llega de la escuela y se encuentra a su abuela muerta. Toma la mano de su madre y dice desde detrás de una cortina de lágrimas:

— ¿Te quedarás conmigo hasta que acabe de llorar? (2009: 275)

Jorge Wagensberg va afirmar en un dels seus aforismes més citats i repetits que «Un s'acaba de morir del tot quan mor l'últim que l'ha conegut viu». Si se'm permet, matisaria l'afirmació, i afegiria que un

no mor del tot fins que no ho fa l'última persona que pugui recordar la seva obra, la seva memòria, la seva petjada.

Li queda, per tant, a Jorge Wagensberg, molta, molta vida encara.

BIBLIOGRAFIA

- COMPTE-SPONVILLE (2007): André Compte-Sponville, *L'ànima de l'ateisme. Introducció a una espiritualitat sense Déu*, Barcelona: Paidós.
- CORBÍ (1996): Marià Corbí, *Religión sin religión*, Madrid: PPC.
- CORBÍ (2007): *Hacia una espiritualidad laica. Sin creencias, sin religiones, sin dioses*, Barcelona: Herder.
- CORBÍ (2008): «Mística sin religión», dins Javier Melloni (ed.), *El no-lugar del encuentro religioso*, Madrid: Trotta.
- GRAU (2008): Abel Grau, «Los ateos se hacen fuertes», *El País*, (24-11-2008). En línia a: <https://elpais.com/diario/2008/11/24/sociedad/1227481201_850215.html> [Consulta: 30-1-24]
- JOU (2000): David Jou, «La curiositat», dins «Els límits de la ciència», dins: Diversos autors, *Cartes revelades. Des de la fe i l'agnosticisme*, Barcelona: Editorial Mediterrània; «Col·lecció Temes d'ara mateix» 17, p. 59-64.
- MARTÍN VELASCO (1999): Juan de Dios Martín Velasco, *El fenómeno místico*, Madrid: Trotta.
- MELLONI (2011): Xavier Melloni, *Vers un temps de síntesi*, Barcelona: Fragmenta.
- MELLONI (2018): *Perspectivas del absoluto*, Barcelona: Herder.
- MENÉNDEZ (1881): Marcelino Menéndez Pelayo, «Discurso leído por el Dr. D. Marcelino Menéndez y Pelayo en el acto de su recepción en la Real Academia Española el día 6 de marzo de 1881», *Suplemento literario al número IX de la Ilustración española y americana*, (8-3-1881), p. 153-160.
- PANIKKAR (1999): Raimon Panikkar, *El mundanal silencio*, Barcelona: Martínez Roca.
- PANIKKAR (2008): *De la Mística. Experiencia plena de la Vida*, Barcelona: Herder.

- VEGA (2022): Amador Vega, *Tentativas sobre el vacío. Ensayos de estética y religión*, Barcelona: Acantilado.
- WAGENSBERG (1994): Jorge Wagensberg, *Ideas sobre la complejidad del mundo*, Barcelona: Tusquets; «Collecció Metatemas».
- WAGENSBERG (1999): *Ideas para la imaginación impura. 53 reflexiones en su propia sustancia*, Barcelona: Tusquets; «Collecció Metatemas».
- WAGENSBERG (2000): «La llibertat», dins «Els límits de la ciència», dins Diversos autors, *Cartes revelades. Des de la fe i l'agnosticisme*, Barcelona: Editorial Mediterrània; «Collecció Temes d'ara mateix» 17, p. 65-69.
- WAGENSBERG (2003a): *Si la natura és la resposta, ¿quina era la pregunta? I uns altres cinc-cents pensaments sobre la incertesa*, Barcelona: Tusquets; «Collecció Ull de vidre».
- WAGENSBERG (2003b): «Arte versus ciencia», *Lápiz* 196, (octubre), p. 18-26.
- WAGENSBERG (2009): *Yo, lo superfluo y el error. Historias de vida o muerte sobre ciencia o literatura*, Barcelona: Tusquets; «Collecció Metatemas».
- WAGENSBERG (2011): «Pròleg», dins Hubert Reeves, *Una petita història per entendre l'Univers*, Barcelona: Editorial Comanegra, p. 7-9.
- WAGENSBERG (2012): *Más árboles que ramas. 1116 aforismos para navegar por la realidad*, Barcelona: Tusquets; «Collecció Metatemas».
- WAGENSBERG (2014): *El pensador intruso. El espíritu interdisciplinario en el mapa del conocimiento*, Barcelona: Tusquets; «Collecció Metatemas».
- WAGENSBERG (2015): *Alguns anys després*, Barcelona: Ara Llibres.
- WAGENSBERG (2018): *Sólo se puede tener fe en la duda. Pensamiento concentrado para una realidad dispersa*, Barcelona: Editorial Tusquets; «Collecció Metatemas».